

Alternatywne kierunki użytkowania owiec

Małgorzata Szewczuk¹, Ewa Czerniawska-Piątkowska¹, Włodzimierz Lachowski²

*Akademia Rolnicza, Katedra Nauk o Zwierzętach Przeżuwających,
¹Pracownia Doskonalenia Przeżuwaczy,
²Zakład Środowiska Przeżuwaczy,
ul. Doktora Judyma 10, 71-460 Szczecin*

Najczęstszym kierunkiem użytkowania owiec jest produkcja mięsa jagnięcego, w mniejszym stopniu mleka oraz marginalnie wełny. W ostatnich latach zaczęto poszukiwać alternatywnych sposobów użytkowania małych przeżuwaczy. Coraz częściej owce wykorzystywane są do pielęgnacji krajobrazu poprzez wypas nieużytków i gruntów ugorowanych, zapewnienie opieki nad terenami parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. Innymi sposobami użytkowania tych zwierząt są: pielęgnacja wydm, budowli wodnych i melioracyjnych oraz coraz częściej wypas obiektów sportowych. Doceniono również udział owiec w agroturystyce.

Do tych celów szczególnie przydatne wydają się być rodzime rasy owiec, które świetnie przystosowane są do lokalnych warunków środowiska, co jest związane z ich niewielkimi wymaganiami paszowymi oraz dużą odpornością na choroby (Barowicz, 2007; Klepacki i Rokicki, 2006; Krupiński i in., 2003; Lachowski i in., 2008). Produkcja owczarska ukierunkowana na utrzymanie ras zachowawczych (zdaniem Klepackiego i Rokickiego, 2006) jest i będzie opłacalna.

W celu ochrony tych ras przed wyginięciem i utrwalenia w populacji cennych, wyróżniających się cech, objęto je Programem Ochrony Zasobów Genetycznych (Krupiński i in., 2003).

Do ras owiec objętych programem ochrony bioróżnorodności należą: polska owca górska odmiany barwnej, Corriedale, merynos barwny, owca kamieniecka, owca olkuska, owca pomorska, świniarka, owca uhruska, wielkopolska, wrzosówka i owca żelaźnińska

oraz owce rasy cakiel podhalański i merynos polski starego typu.

Najbardziej powszechnym sposobem wykorzystania owiec, poza głównym kierunkiem ich użytkowania, jest wykorzystanie ich jako „kosiarek do trawy”. Umiejętność stosunkowo niskiego przygryzania porostu traw oraz zwinność warg podczas zgryzania umożliwiają im selektywne wybieranie roślin (Barowicz, 2007; Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2000).

Wypas owiec prowadzi do szeregu korzystnych następstw w glebie i runi oraz przyczynia się do zachowania, a niejednokrotnie zwiększenia różnorodności florystycznej cennych zbiorowisk roślinnych na terenach wypasanych (Bahonko i in., 2004; Lachowski i in., 2008; Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2001; Radkowski, 2006).

Wypasane na pastwisku owce wchodzi w różnego rodzaju interakcje z glebą, roślinnością i innymi elementami przyrody, stają się stymulatorem lepszego ukorzeniania przygryzanych roślin i rozkrzewiania traw. Im więcej zjadają zielonej masy, tym szybciej się ona regeneruje (Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2001; Radkowski, 2006).

Znaczenie pastwiska nie polega wyłącznie na dostarczeniu zwierzętom taniej i bogatej w łatwo strawne składniki pokarmowe zielonej masy, ale także na zapewnieniu najlepszych warunków utrzymania, szczególnie młodzieży. Ruch podczas wypasania, nieograniczona ilość świeżego powietrza i nieoceniony wpływ słońca hartują organizm młodych zwierząt i wpływają na ich wzrost i rozwój (Mroczkowski, 2006).

Poza produkcją paszy pastwisko ma także wartość ekologiczną i spełnia wiele istotnych funkcji w ochronie środowiska. Dobrze zagospodarowane, wypasane trwałe użytki zielone mają znaczenie przyrodnicze, ochronne, hydrologiczne, ale również ekonomiczne i krajobrazowe (Drożdż, 2001 b; Mroczkowski, 2006).

Wczesną wiosną, kiedy stopniowo rozmarzają gleby i topniejący śnieg rozmiękcza wierzchnią warstwę gleby, a płynące strumienie wody sprzyjają erozji gleby, szczególnie na terenach pochyłych, pasące się owce wyrównują powierzchnię i przygniatają wyschnięte stare trawy. Działają stabilizująco na glebę, co jest bardzo ważne dla wzrostu młodych roślin, urozmaicenia składu botanicznego oraz odtwarzania zbiorowisk roślinnych (Mroczkowski, 2006).

Wypas owiec w połączeniu z racjonalnym użytkowaniem pastwisk prowadzi do korzystnych zmian składu botanicznego (Bahonko i in., 2004; Lachowski i in., 2008; Mroczkowski, 2006; Milerski, 2007; Niżnikowski, 2001; Radkowski, 2006).

Brak racjonalnego użytkowania pastwisk (wypas, koszenie) jest przyczyną ograniczenia bioróżnorodności (Drożdż, 2001 b). W efekcie dochodzi do intensywnego wzrostu wysokich traw, co powoduje zanik roślinności niskiej, np. ziół, koniczyn, storczyków i krokusów (Drożdż, 2001 b; 2004), a ponadto do niechcianych zakrzaczeń i zadrzewień (Mroczkowski, 2006). Będąc w górach wiosną możemy zauważyć masowo występujące krokusy na intensywnie spaszonych polanach lub na przydomowych łąkach, gdzie wczesną wiosną wypasane są owce (Drożdż, 2001 b; 2004).

Skład botaniczny runi pastwiskowej można poprawić poprzez koszarzenie. W miejscach o silnie zdegradowanej runi stosuje się koszar ciasny, natomiast w przypadku mniej zniszczonej roślinności – koszar luźniejszy.

W Czarnym Potoku zastosowano koszarzenie owiec i w efekcie spowodowało to zniszczenie uporczywego chwastu – śmiałka darniowego (*Deschampsia caespitosa*), który najczęściej występuje na zaniedbanych pastwiskach. Koszarzenie wpłynęło na wzrost procentowego udziału wartościowych gatunków, takich jak: kupkówka pospolita (*Dactylis glomerata*), wiechlina łąkowa (*Poa pratensis*) i kostrzewa łąkowa (*Festuca pratensis*) (Radkowski, 2006).

Koszarowane owce nawożą glebę, która daje plony soczystej roślinności, z której korzystają dziko żyjące zwierzęta, co jest szczególnie ważne w trudnych warunkach jesienno-zimowych (Drożdż, 2001 b; Radkowski, 2006).

Trwałe użytki zielone stanowią znaczny procent terenów wokół Zalewu Szczecińskiego. Dawniej większość z nich była wykorzystywana rolniczo (łąki kośne oraz pastwiska). Zaniechanie użytkowania spowodowało degradację tych wysokoprodukcyjnych w przeszłości łąk i pastwisk. Podjęto próby poprawy ich wartości przyrodniczej i rolniczej, wprowadzając ekstensywne formy wypasu zwierząt (Bahonko i in., 2004).

Obecnie na terenie Basenu Czarnocińskiego prowadzi się wypas zbiorowy bydła ras mięsnych, koników polskich oraz szorstkowłosej owcy pomorskiej (fot. 1 i 2) w celu poprawy bioróżnorodności florystycznej łąk oraz stworzenia korzystniejszych warunków dla bytowania awifauny delty Odry.

Dzięki szczególnym właściwościom anatomicznym owce mogą wykorzystywać pastwiska często trudno dostępne i słabej jakości, wzbogacając krajobraz i najbliższe otoczenie (Lachowski i in., 2008; Mroczkowski, 2006).

Przykładem owcy o niewielkich wymaganiach w zakresie żywienia i warunków utrzymania oraz odpornej na ekstremalne warunki klimatyczno-pogodowe, zwłaszcza w rejonie pasa nadmorskiego, jest szorstkowłosa owca pomorska (fot. 3).

Stado tych owiec importowano w 2004 r. z Rugii na tereny nadzalewowe Pomorza Zachodniego i umieszczono w Czarnocinie. Są to owce bardzo odporne na kulawkę oraz robaczyce układu oddechowego i pokarmowego. Ich przyszłość wiąże się z szerokim wykorzystaniem do pielęgnacji lokalnego krajobrazu rezerwatów Czarnocin i Łąki Koszewskie, wydm, polderów i wałów przeciwpowodziowych, do wypasu na naturalnych słonych pastwiskach nadmorskich, nieużytkach i gruntach ugorowanych (Lachowski i in., 2008).

Wypas owiec może służyć umacnianiu obwałowań i grobli (Lachowski i in., 2008; Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2001), tak jak to ma miejsce w Czarnocinie. Zwierzęta podczas wypasu pozostawiają odchody, które sprzyjają wytworzeniu gęstej darni, odpornej na podmywanie, uszczelniającej i chroniącej nasypy.

Fot.1. Owce i bydło na pastwisku (fot. M. Szewczuk)
Fig. 1. Sheep and cattle grazing (photo M. Szewczuk)

Fot. 2. Wypas na czarnocińskich murawach (fot. M. Szewczuk)
Fig. 2. Grazing on the grasslands of Czarnocin (photo M. Szewczuk)

Fot. 3. Szorstkowłosa owca pomorska (fot. M. Szewczuk)
Fig. 3. Pomeranian coarse-haired sheep (photo M. Szewczuk)

Szorstkowłose owce pomorskie, poza pielęgnacją runi porastającej budowę, odstrasza ją swoim głośnym chodem bytujące w sąsiedztwie wodne gryzonie drążące korytarze w umocnieniach ziemnych, prowadzące do rozszczelnienia i zaburzenia zdolności powstrzymywania wody. Obecność owiec na umocnieniach zaburza spokój gryzoni wodnych, które opuszczają zamieszkiwany dotychczas teren (Lachowski i in., 2008, dane niepublikowane; Niżnikowski i in., 2001; Mroczkowski, 2006).

Wypas owiec, szczególnie na terenach nie użytkowanych rolniczo, stanowi dużą atrakcję turystyczną i urozmaicenie krajobrazu. Chroni nieużytkowaną przestrzeń przed degradacją. Dodatkową korzyścią jest fakt, że produkty pozyskiwane od zwierząt utrzymywanych w takich warunkach zaliczane są do zdrowej żywności i uważane za produkt ekologiczny, dzięki czemu osiągają wyższe ceny (Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2001).

Mięso niektórych ras owiec, jak szorstkowłosej owcy pomorskiej, czy też wrzosówki, charakteryzuje się małym otłuszczeniem, specy-

ficznym smakiem i ciemnym kolorem. Dzięki temu przypomina dziczyznę, jest atrakcyjne dla restauratorów i cenione przez konsumentów (Barowicz, 2007; Lachowski i in., 2008, dane niepublikowane).

Agroturystyka może być okazją do zaprezentowania walorów ekologicznych chowu owiec i prozdrowotnych zalet produktów od nich pochodzących. Przetwory mleczne oraz mięso młodych sztuk mogą stanowić część jadłospisu turystów, natomiast wyroby ze skóry i wełny, w tym typowe pamiątki, mogą być dodatkowym źródłem dochodu dla gospodarstwa (Mroczkowski, 2006; Niżnikowski, 2001; Tyran, 2007).

Dla rodzin z dziećmi decydującym czynnikiem w wyborze gospodarstwa mogą być utrzymywane w nim zwierzęta i ich różnorodność.

Utrzymywane w gospodarstwie agroturystycznym owce mogą być ponadto doskonałymi „kosiarkami” oraz obiektem fotograficznym dla przebywających w nim turystów (Barowicz, 2007; Tyran, 2007).

W wielu krajach europejskich wzrasta znaczenie pozaprodukcyjnej funkcji owiec, która

polega na spaszaniu polan pełniących rolę krajobrazową i rekreacyjną. Takie usługi przynoszą do 25% dochodu właścicielom stad (Molik, 2006).

Trwające od wielu lat przemiany w gospodarce rolnej nie wpłynęły znacząco na system organizacji wypasu wspólnotowego (Tyran, 2007).

Pasterstwo w Karpatach stanowi świadectwo podtrzymania tradycji i zwyczajów tego regionu, co w skali europejskiej pozwala na zachowanie odrębności i tożsamości regionalnej. (Molik, 2006).

Wypasanie owiec w górach powinno mieć charakter ekstensywny, a na terenach objętych ochroną powinno być kontrolowane (zapobieganie procesom erozyjnym i degradacji roślinności) (Drożdż, 2001 a i b; Klepacki i Rokicki, 2006; Milerski, 2007; Molik, 2006; Mroczkowski, 2006).

Na terenie 9 gmin w Bieszczadach i Beskidzie Niskim od początku maja do połowy października prowadzony jest wypas kulturowo-komercyjny owiec, bydła i koni (wypas mieszany). Odległość terenów wypasowych od gospodarstw jest niewielka, dlatego też zwierzęta na wypas i z powrotem wracają pieszo do gospodarstw, a bacy nie ponoszą kosztów związanych z ich transportem. Wyjątek stanowią bacy, którzy na wypas w rejon Bieszczad przywożą owce z rejonu Podhala. Bacy na czas wypasu, podobnie jak w rejonie Tatr, zabierają owce od kilku gazdów, nie ma jednak tak dużego rozdrobnienia inwentarza jak na Podtatrzu (Molik, 2006).

Wypas prowadzony jest na terenach chronionych, m.in. Bieszczadzkiego i Magurskiego Parku Narodowego. W tym rejonie większość baców wypasa owce na własnym terenie, w związku z tym nie ponoszą oni kosztów dzierżawy. Bacy wypasający owce na terenach parków narodowych lub krajobrazowych płacą niewielką opłatę, wynoszącą 17-25 zł za 1 ha pastwiska (Molik, 2006).

Pasterstwo w Tatrach jest świadectwem podtrzymania tradycji i zwyczajów tego regionu, co pozwala na zachowanie tożsamości regionalnej w skali europejskiej (Mikołajczyk i Radkowski, 2006 a). Na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego prowadzony jest „kulturowy” wypas owiec, w którym zwierzęta te stały się atrakcją turystyczną regionu oraz stanowią element ochrony krajobrazu.

Suma korzyści, jakie niesie wypas kulturowy, jest o wiele większa od negatywnych skutków związanych z wypasem owiec w górach, dlatego też kontrolowana ilość pogłowia wypasana jest na terenie Tatrzańskiego Parku Narodowego (Mikołajczyk i Radkowski, 2006 a). Nadmierna obsada zwierząt na hektar, zbyt duże nawożenie bez uwzględnienia typu gleby, rodzaju wegetacji danego terenu oraz wypalanie traw doprowadziły do degradacji krajobrazu i środowiska (Mroczkowski, 2006).

Owce wypasane na terenie Parku i poza nim są własnością górali utrzymujących niewielkie stada od kilku do kilkudziesięciu sztuk. Stada te wiosną przekazywane są bacom, którzy prowadzą wypas do wczesnej jesieni. Ze względu na duże rozdrobnienie stad jeden baca zbiera na wypas owce od kilkunastu gazdów. W zamian za wypas dysponuje on mlekiem pozyskiwanym od owiec, które na bacykach przetwarzane jest na bundz i oscypki (Mikołajczyk i Radkowski, 2006 b, za Musiał, 2006).

Wypas kulturowy odgrywa w tym regionie znaczącą rolę w aspekcie ekonomicznym, a większą w kształtowaniu krajobrazu (Tyran, 2007). Zaniechanie wypasu owiec może spowodować niekorzystne zmiany w szacie roślinnej i radykalne zmniejszenie bioróżnorodności, co jest związane z zarastaniem hal drzewami i krzewami oraz zanikiem cennych gatunków roślin (Drożdż, 2001 b; 2004; Tyran, 2007).

Wypas owiec może być również stosowany przy pielęgnacji niektórych kultur leśnych (młodników). Jest to najbardziej ekologiczny sposób oczyszczania upraw leśnych z niepożądanych chwastów i konkurującej z sadzonkami roślinności. Wypasanie trawy na obrzeżach lasów może również skutecznie ochronić go przed pożarem, szczególnie w okresie letnim (Drożdż, 2001 b; Mroczkowski, 2006).

Zwiększenie opłacalności produkcji owczarskiej można osiągnąć poprzez poszukiwanie alternatywnych niskonakładowych metod wykorzystania tych zwierząt, m.in. w pielęgnacji krajobrazu i ochronie środowiska.

Perspektywy rozwoju hodowli owiec wiążą się z udziałem w programach i projektach unijnych, dzięki którym można pozyskać dodatkowe środki finansowe na rozwój i promocję owczarstwa polskiego.

Literatura

- Bahonko M., Palacz R., Rogalski M. (2004). Wpływ wypasu na zbiorowiska roślinne oraz awifaunę trwałych użytków zielonych Basenu Czarnocińskiego. Ochrona i rekultywacja terenów dorzecza Odry. Zesz. Nauk. Uniw. Zielonog., 131: 27–30.
- Barowicz T. (2007). Owca wrzosówka; www.wrp.pl; 11: s. 39; <http://www.jagniecina.eu/pliki/wrzosowka.pdf>
- Drożdż A. (2001 a). O potrzebie wprowadzenia zasad zrównoważonej produkcji zwierzęcej w górach. Roczn. Nauk. Zoot., supl., 11: 55–63.
- Drożdż A. (2001 b). Alternatywne kierunki użytkowania owiec. Roczn. Nauk. Zoot., supl., 11: 23–28.
- Drożdż A. (2004). Koncepcja zróżnicowanego rozwoju owczarstwa górskiego. W: Miejsce wypasu i gospodarki owczarskiej w koncepcji rozwoju zrównoważonego. AR Kraków, Instytut Botaniki PAN, Kraków, ss. 13–20.
- Klepacki B., Rokicki T. (2006). Produkcja owczarska jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Zesz. Nauk. AR Wrocław, Rolnictwo, LXXXVII, 540: 221–225.
- Krupiński J., Martyniuk E., Reklewski Z. (2003). Stan i perspektywy ochrony zasobów genetycznych w Polsce. Prz. Hod., 9: 1–10.
- Lachowski W., Szewczuk M., Durnaś B. (2008). Szorstkowłose owce pomorskie. Prz. Hod., 4: 21–23.
- Mikołajczyk J. Radkowski A. (2006 a). Ekonomia letniego wypasu owiec w terenach górskich. Program Aktywizacji Gospodarczej i Ochrony Dziedzictwa Małopolskich Karpat. Owca Plus-2006, Materiały szkoleniowe, Kraków, ss. 86–90.
- Mikołajczyk J. Radkowski A. (2006 b). Ekonomia produkcji owczarskiej przy zróżnicowanych scenariuszach polityki rolnej. Program Aktywizacji Gospodarczej i Ochrony Dziedzictwa Małopolskich Karpat. Owca Plus-2006, Materiały szkoleniowe, Kraków, ss. 91–97.
- Milerski M. (2007). Chów i hodowla owiec w Republice Czeskiej. W: Zdrowie i środowisko jako czynniki warunkujące efektywność produkcji owczarskiej; Monografia, Kraków, ss. 31–35.
- Molik E. (2006). Analiza gospodarki pasterskiej w rejonie Karpat Polskich. Program Aktywizacji Gospodarczej i Ochrony Dziedzictwa Małopolskich Karpat. Owca Plus-2006, Materiały szkoleniowe, Kraków, ss. 30–34.
- Mroczkowski S. (2006). Chów owiec a ochrona środowiska. Wypas wspólnotowy a zdrowie zwierząt; Monografia, Kraków, ss. 179–194.
- Niznikowski R. (red.) (2000). Poradnik dla rolników-producentów jagniąt rzeźnych. Projekt współfinansowany ze środków UE w ramach programu SAPARD, przeznaczony na działanie 6., FAPA i MRiRW.
- Niznikowski R. (2001). Znaczenie owiec i owczarstwa w Europie i na świecie. Roczn. Nauk. Zoot., supl., 11: 35–46.
- Pisarek M., Lechowska J. (2008). Koncepcja zachowania różnorodności biologicznej w ramach PROW na lata 2007-2013. Zesz. Nauk. TIE i PTG, Rzeszów, 10: 105–110.
- Program Ochrony Zasobów Genetycznych Owiec (2005). Instytut Zootechniki, Kraków; <http://www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl>
- Radkowski A. (2006). Wpływ koszar owczego na skład botaniczny runi łąki górskiej. Wypas wspólnotowy a zdrowie zwierząt; Monografia, Kraków, ss. 15–17.
- Tyran E. (2007). Owce w turystyce. Wiad. Zoot., XLV, 4: 11–14.

ALTERNATIVE WAYS OF SHEEP FARMING

Summary

Rising production costs of sheep farming require new, alternative management systems. The future of sheep farming heavily depends on proper utilization of the natural disposition of both the species and the environment in which it is managed. More and more often sheep flocks are used for landscape conservation as they have a positive influence on the natural beauty of the land. Using sheep for this purpose is much more economical as compared to machine landscape maintenance of shrubby areas, such as nature reserves rich in moors and junipers.